

ПОНЯТТЯ науки

цивільного процесуального
права та місце в ній окремого
провадження як підгалузі
цивільного процесуального права

М. М. Ясинок

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри «Правосуддя» Сумського національного
аграрного університету

Стаття присвячена дослідженню поняття науки цивільного процесуального права, її системи та місця в ній окремого провадження як підгалузі цивільного процесуального права.

Ключові слова: цивільне процесуальне право, окреме провадження, підгалузь цивільного процесуального права, система науки цивільного процесуального права, цивільний процес.

Статья посвящена исследованию понятия науки гражданского процессуального права, ее системы и места в ней отдельного производства как подотрасли гражданского процессуального права.

Ключевые слова: гражданское процессуальное право, отдельное производство, подотрасль гражданского процессуального права, система науки гражданского процессуального права, гражданский процесс.

The article is sanctified to research of concept of science of civil judicial law, her system and place in her separate realization as subindustry of civil judicial law.

Keywords: civil judicial law, separate realization, subindustry of civil judicial law, system of science of civil judicial law, civil procedur.

Юридична наука – це система знань про об'єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, про загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності [1, 1].

Як бачимо, поняття юридичної науки розглядається, в першу чергу, як система знань про загальні чи окремі закономірні властивості та особливості права.

Наведене нами визначення юридичної науки є загальним. Юридична наука в цьому випадку розглядається з точки зору її соціально-прикладного характеру. Цивільне процесуальне право є структурною частиною юридичної науки. В цьому зв'язку, наука цивільного процесуального права покликана розвивати фундаментальні направлення та конструктивно-технологічні особливості розгляду цивільних справ у судах різних інстанцій у поєднанні з теоретичним та практичним їх співвідношенням.

С. Я. Фурса, виходячи із поняття юридичної науки, як «системи знань про об'єктивні властивості права», розкриває поняттєво-юридичне розуміння цивільного процесуального права, розглядаючи його як окрему галузь правової науки, що включає в себе теоретичні погляди і думки (ідеї, теорії і концепції), поняття у сфері цивільних процесуальних відносин, які базуються на законодавстві України та міжнародному праві, досягненні інших країн у цій галузі, яка вивчає закономірності виникнення, історію розвитку та функціонування цивільного процесуального права, його суть, місце у правовій системі, роль у виконанні соціальних функцій та принципи регулювання цивільних процесуальних відносин і аналізує їх, робить прогнози щодо розвитку та пропозиції щодо

втілення наукових прогнозів до законодавства про судочинство та судоустрій [2, 28].

Система науки цивільного процесуального права, на думку Ю. В. Білоусова і О. І. Угриновської, зумовлена її предметом і складається з двох частин – загальної та особливої [3, 13].

Такий підхід до поняття системи науки цивільного процесуального права занадто вузький, оскільки предмет «цивільне процесуальне право» в нормативній його площині складається із взаємопротилежних її складових: позовного, наказного і окремого проваджень. Якщо ж виходити з того, що система науки цивільного процесуального права зумовлюється її предметом, то в цьому випадку логічно було б говорити про загальну і особливу частини кожного провадження, оскільки саме ці складові формують науку цивільного процесуального права загалом і кожне з таких проваджень має своє завдання, зі своєю специфікою доказування, особливою дією процесуальних принципів, окремою судовою процедурою тощо. Не дивлячись на взаємопротилежні цілі судових процесів, суб'єктивний їх склад, процедуру судового розгляду, по суті, загальна частина позовного провадження залишається єдиною для всіх проваджень, створюючи таким чином процесуальний конгломерат, з якого судді щоразу самостійно вибирають ті чи інші норми, які мають стосунок, наприклад, до окремого провадження.

Особлива ж частина позовного провадження регулює стадійний процес цивільного судочинства, з одного боку, та рух справи у кожній із таких стадій від часу її відкриття до остаточного її завершення – з другого. Окреме провадження такого нормативно-стадійного закріплення не має, а тому заявники, зацікавлені особи вимушені діяти за анало-

гією достадійного процесу, який має місце в позовному провадженні.

Така відособленість побудови, як позовного, так і окремого провадження, повинна точно обумовлюватись наукою цивільного процесуального права з урахуванням усіх їх особливостей. Сьогодні такої конкретної обумовленості, особливо щодо окремого провадження, немає. Це пояснюється тим, що справи окремого провадження, з одного боку, мають тенденцію до їх постійної зміни, а з другого, – до розширення, і така тенденція матиме місце й надалі.

Разом з тим, ні теоретичних, ні практичних пропозицій в цьому напрямку на сьогодні немає, хоча з розвитком суспільства і економіки постійно формуються нові правовідносини.

Метою нашої статті є дослідження поняття науки цивільного процесуального права як складової юридичної науки та місце в ній окремого провадження як підгалузі цивільного процесуального права.

М. Й. Штефан, розглядаючи цивільне процесуальне право, уявляє його як сукупність та систему правових норм, предметом яких є суспільні відносини у сфері правосуддя [4, 20]. Такий підхід до поняття науки цивільного процесуального права більш прийнятний, оскільки відповідає поняттю правосуддя як суспільної категорії. На сьогодні це питання залишається невизначеним, що й призводить до того, що різні автори підручників, навчальних посібників по-різному визначають не лише цивільне процесуальне право як науку [5], а й його систему.

У зв'язку з цим, одні вчені звертають увагу суспільства на те, що цивільний процес – це встановлений порядок здійснення правосуддя по цивільних справах [6, 33].

Інші вказують на те, що це сукупність цивільних процесуальних правовідносин [7, 46].

Деякі науковці зазначають, що цивільний процес є однією із форм відправлення правосуддя по цивільних справах [8, 4].

Має місце погляд на цивільний процес, як «інструкцію» по реалізації права матеріального [9, 41].

Під цивільним процесом розуміють і врегульовану цивільним процесуальним правом сукупність процесуальних дій та цивільно-процесуальних правовідносин [10, 6].

Не дивлячись на різне трактування поняття «цивільне процесуальне право», останнє, починаючи з кінця XIX – початку XX ст., сприймається науковцями як цілісна самостійна процесуальна галузь права [11, 1], яка займає самостійне місце в структурі сучасного права.

Разом з тим, до системи науки цивільного процесуального права повинні входити питання судоустрою судів цивільної юрисдикції [12], аналізу їх правозастосовної практики на різних рівнях судової системи України [13, 4] та практики прецедентного права з точки зору рішень Європейського суду з прав людини. Сюди ж повинні входити і питання щодо вивчення системи позасудового вирішення справ (примирення – медіації), порядку розгляду і вирішення цивільних спорів.

Отже, наука цивільного процесуального права – це вся система теоретичних та практичних знань про цивільне судочинство, як в Україні, так і за її межами. Проте ми відокремлюємо поняття цивільного процесуального права як науки від поняття цивільного процесу, оскільки цивільне процесуальне право як наука – це окрема галузь загальної науки про право.

А поняття «цивільний процес» є синонімом поняття «цивільне судочинство», оскільки «процес» означає певний рух всередині чогось [14]. Рух завжди пов'язується з певними діями. Якщо

ж говоримо про процесуальний рух справи, всередині процесуальної форми, то можемо говорити і про цивільний процес як прикладну складову в системі науки цивільного процесуального права. При цьому такий процес структурований за процесуальними нормами права, які закріплені в ЦПК, поділяючись на правові відносини в сфері позовного, наказного та окремого провадження, перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному провадженні, провадження у зв'язку з винятковими та нововиявленими обставинами. Таким чином, необхідно відрізнити предмет цивільного судочинства і предмет цивільного процесуального права, оскільки під предметом цивільного судочинства необхідно розглядати діяльність суду щодо відправлення правосуддя в межах процесуальної форми по конкретній цивільній справі.

Предметом цивільного процесуального права є наука про цивільне судочинство. До 2004 року цивільне процесуальне право поділялося на три самостійні його види, а саме: а) позовне провадження; б) провадження по справах, що витікали із адміністративно-правових відносин; в) окреме провадження [15, 16].

З прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу України в 2004 р., предмет цивільного процесуального права частково змінився. Тепер науковці стали поділяти цивільне процесуальне право на: а) позовне; б) наказне; в) окреме провадження (ч. 3 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України).

Кожне з таких проваджень на сьогодні має окремі самостійні функції, оскільки в цих провадженнях вирішується конкретний перелік цивільних справ. У межах такої діяльності примусово реалізуються норми матеріального права [16, 8].

У зв'язку з цим, об'єктом цивільного процесуального права як науки є весь інформаційний спектр, який так чи інак-

ше характеризує цивільне судочинство в Україні і в Європейському Союзі та інших країнах світу, з практичної і теоретичної сторін. Таким чином, наука цивільного процесуального права – це сукупність знань про цивільне судочинство, яка не може існувати в неструктурованій формі.

Тому вважаємо, що систему науки цивільного процесуального права повинні складати: а) система наукових знань, поглядів, проблемних питань, пов'язаних із цивільним процесуальним правом; б) система норм цивільного процесуального права як сегмента в системі загального права, оскільки ця складова вбирає в себе відносно самостійну «сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу суспільних відносин» [17, 245].

В свою чергу, система науки про цивільне процесуальне право, з одного боку, та система норм цивільного судочинства, з другого, вбирають у себе певні знання та норми процесуального права, які регулюють низку підсистем, однією з яких є окреме провадження. В цьому зв'язку, необхідно звернути увагу на те, що законодавець виділив таке провадження в самостійний вид цивільного судочинства, відокремивши його від позовного провадження (ч. 1 ст. 234 ЦПК), яке складає основу цивільного процесуального права як на нормативно-правовому, так і на практично-прикладному рівнях. Попри те, що окреме провадження є самостійним видом непозовного цивільного судочинства, ми не можемо представити його як тільки самостійну систему, яка може мати місце за межами нормативно-правової частини цивільного процесуального права, з одного боку, та відокремлених науково-теоретичних знань з цивільного процесуального права – з другого. З урахуванням цих висновків, постає питання:

а яке тоді місце, з точки зору теорії цивільного процесуального права, займає окреме провадження в системі цивільного процесуального права? Вважаємо, що окреме провадження вбирає в себе всю систему однорідних, предметно пов'язаних інститутів цивільного процесуального права і з цих підстав є самостійною підгалуззю цивільного процесуального права. Адже окреме провадження є самостійним структурним утворенням в системі цивільного процесуального права, але, все ж таки, формується за рахунок родинних процесуальних інститутів однієї і тієї ж галузі процесуального права, оскільки «інститути галузі права – це система відносно відособлених правових норм у межах певної галузі права, що регулюють окрему групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин» [18, 307].

Розглянемо окреме провадження, з точки зору ознак інституту галузі права, сформульованих О. Ф. Скакун. Особливості цих інститутів такі: а) інститути галузі права регулюють не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а окремі видові особливості, тобто регулюють суспільні відносини одного роду; б) володіють відносною нормативною самостійністю, стійкістю і автономністю функціонування, але на іншому рівні, ніж галузь права; в) формуються об'єктивно, а не створюються штучно, його норми не можуть з волі законодавця переміщуватися в межі іншого правового інституту; г) характеризуються специфічністю засобів правового регулювання; ґ) втілюють у своєму змісті особливу юридичну конструкцію, деякі загальні положення, єдині принципи; д) мають можливість формувати загальні поняття у власних межах, які допомагають забезпечувати врегульовані ними відносини [19, 307].

Отже, виникнення підгалузі права, з теоретичного боку, зумовлено:

а) автономністю предмета правового регулювання;

б) відособленою деталізацією внутрішніх правових відносин.

Як зазначає ч. 3 ст. 235 ЦПК України, справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Така розмитість суджень призводить до того, що суддя самостійно починає виокремлювати ті чи інші положення із загальної частини Цивільного процесуального кодексу і застосовувати їх у кожній справі окремого провадження.

Враховуючи вказані обставини, можемо констатувати, що в позовному, наказному та окремому провадженнях хоча й мають місце різнопланові процесуальні інститути, але законодавець об'єднав їх у загальній частині ЦПК, виходячи з однорідності суспільних відносин. Так, інститут заявників, заінтересованих осіб, інститут заяв як процесуальних документів, інститут представництва, доказування, строків мають місце в справах окремого провадження, але при цьому вони регулюють не весь спектр цивільного судочинства, а лише ту його частину, яка регулює непозовні суспільні відносини. Таким чином, дія цих процесуальних інститутів відрізняється від дії їх однойменних інститутів у позовному провадженні. І хоча такі інститути і мають однакову назву, наприклад, представництва чи доказування, але діють по-різному у кожному провадженні, тому окреме провадження, вочевидь, є самостійним провадженням. Отже, інститути цивільного процесуального права по-різному регулюють усю сукупність якісно однорідних суспільних відносин. Але кожна справа окремого провадження, з процесуальної точки

зору, характеризується своєю відособленою самостійністю. При цьому конкретні процесуальні норми регулюють лише конкретно обумовлену категорію справ від їх початку і до їх закінчення. Така побудова окремого провадження обумовлена природною об'єктивністю, вони не можуть створюватись штучно. Процесуальні норми окремого провадження не мають свого застосування в межах іншого виду цивільного судочинства, вони регулюють певний зріз суспільних відносин, які не містять у своїй основі конфлікту і є значимими для суспільства, бо визначають виникнення, зміну чи закінчення певних суб'єктивних прав особи. В цьому й полягає специфіка правового регулювання справ, окремого провадження, і з цих підстав процесуальні норми окремого провадження не можуть «втручатись» у межі іншого провадження.

Отже, окреме провадження характеризується специфікою засобів правового регулювання, оскільки є не позовним провадженням, і цим воно не схоже ні на одне інше провадження: позовне, адміністративне чи господарське. Специфіка такого провадження і породжує особливу юридичну конструкцію таких справ, де справа порушується за заявою заявника, який, вступаючи у правовідносини з суддею в межах процесуальної форми, проявляє одноосібно волю щодо руху справи, розгляд якої здійснюється за одними і тими ж процесуальними вимогами та принципами, застосовуючи при цьому певну частину загальних положень.

Разом з тим, окреме провадження має всі можливості формувати загальні поняття, які допомагають зрозуміти суть такого провадження та сприяють забезпеченню врегульованих ним правових відносин.

Отже, окреме провадження є самостійним провадженням у цивільному процесуальному праві, оскільки характеризу-

ється своєю відособленістю, яка має певні межі, які відділяють таке провадження від позовного чи наказного. Якщо такі межі порушуються за рахунок виникнення спору про право, то такі справи в безумовному порядку виключаються з такого провадження шляхом їх закриття (ч. 6 ст. 235 ЦПК України). Таким чином, окреме провадження, як відособлене провадження, характеризується самостійним предметом правового регулювання. При цьому вся однорідна сукупність таких справ і характеризує окреме провадження як самостійну систему, яка утворює окрему підгалузь цивільного процесуального права.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2009.
2. Фурса С. Я. Цивільний процес України : академ. курс (за ред. Фурси С. Я.). – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009.
3. Білоусов Ю. В., Угриновська О. І. Цивільний процес : навч. посіб. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005.
4. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академ. підруч. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005.
5. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс : учеб. – М. : Юридическая литература, 1952; Юдельсон К. С. Советское гражданское процессуальное право : учеб. / Под ред. проф. К. С. Юдельсона. – М. : Юридическая литература, 1965; Советский гражданский процесс : учеб. / Под ред. М. К. Треушников. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1989; Гражданское процессуальное право Украинской ССР / М. Й. Штефан, Е. Г. Дрижчаная, Л. К. Радзиевская и др. – К. : «Высшая школа», изд. Киевского ун-та 1989; Чорнооченко С. І. Цивільний процес : навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2005; Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / За ред. С. С. Бичкової. – К. : Атика, 2006; Цивільний процес України : академ. курс. / За ред.

- С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2009; *Штефан М. Й.* Цивільне процесуальне право України : академ. курс. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005.
6. *Пуганенский В. К.* Понятие, предмет и источники советского процессуального права. – М., 1966.
 7. *Авдеенко Н. М.* Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. – Л., 1969.
 8. *Решетникова И. В.* Гражданский процесс : учеб. / Под ред. проф. К. И. Комиссарова и Ю. К. Осипова. – М. : Изд. БЕК, 1996.
 9. *Лукьянова Е. Г.* Теория процессуального права. – М. : Норма, 2003.
 10. *Решетникова И. В.* Указ. тр.
 11. *Михайловский И. В.* Судебное право как самостоятельная юридическая наука. – СПб, 1908.
 12. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» // Вісник Верховної Ради України. – 2010. – №7.
 13. *Онопенко В.* Вдосконалення правосуддя можна забезпечити лише за рахунок внесення системних змін // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – №10.
 14. *Фурса С. Я.* Цивільне процесуальне право України : академ. підруч. / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В., Ясинюк М. М. та ін.]; за ред. С. Я. Фурси. – КНТ, 2009.
 15. *Треушников М. К.* Советский гражданский процесс. – М. : Изд. Московского ун-та, 1989.
 16. *Миронов В. И.* Гражданское поцессуальное право России : курс лекций. – М. : ЗАО «Бизнес» – школа», «Интел – Синтез», 2001.
 17. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підруч. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009.
 18. Там само.
 19. Там само.